

**Буття** – (бібл. іврит בְּרֵאשִׁית – «На початку», лат. Genesis від д.-гр. Γένεσις – Походження, укр. також Перша книга Мойсея) – перша книга єврейської Біблії (ТаНаХу) і християнського Старого Завіту – оповідь про створення світу (космогонія) і людини (антропогонія), початки людської історії, походження єврейського народу.

### **Структура та основний зміст**

Книгою Буття розпочинається єврейська Тора (букв. Закон; у християн – П'ятикнижжя Мойсея). В юдаїзмі богословське значення Книги Буття зосереджено на завітах (угодах) Бога спочатку з усім людством (через Ноя) до особливих відносин з обраним народом (через Авраама, Ісаака, Якова).

Книгу Буття поділяють на дві частини:

1) пролог – початок світобудови і первісна історія людства з викладенням поглядів на природу Бога (1-11);

2) історія патріархів та їх родин, зародження єврейського народу (12-50).

Перша частина значно коротша, однак в ній викладені головні теми, що дають ключ до розуміння тексту Біблії в цілому.

#### ***Первісна історія людства (Бут. 1-11)***

В розділі 1 і початку розділу 2 (2:2.4a) використана схема семи днів (число 7 в давньосхідній літературній традиції означало повноту завершення дійства, його досконалість), при цьому на створення світу відведено 6 днів. Людина (івр. אָדָם – adam – людина) – чоловік і жінка створена на 6-ий день, творіння завершується суботнім відпочинком на 7-ий. Оповідь не має за мету подати об'єктивну реальність з її законами (скажімо, в тексті спочатку створено рослини, а потім світила), вона втілює принципи організації поетичного тексту, характерні для давньосхідної літературної естетики (повтори, паралелізм, симетрія). Це ж стосується і семи днів творіння, які, ймовірно, не ідентичні календарним дням: мова йде про певні грандіозні акти творіння, сутність яких виражена через звичні символи. Бог не тільки створив простір, але й час, хоча сам він перебуває поза ними. Мета оповіді – показати, що Бог є єдиним і він – творець Всесвіту, причому творить виключно енергією слова і з нічого (ex nihilo). Людина створена останньою, як вінець творіння, після тварин, що підкреслює тілесне начало в людині (хоча тільки вона створена за образом Бога, отримавши духа).

Розділ 2 (2.4b – 11) подає іншу креаційну версію, симетричну першій, і починається створенням людей (спершу чоловіка, а пізніше жінки), котрих Бог поселяє в Едемському саду – раю (івр. גֶּן – gan еден – сад блаженств), встановлює інститут шлюбу, дозволяючи їсти з усіх дерев, зокрема, з дерева життя (безсмертя), окрім дерева пізнання добра і зла, попередивши, що це неминуче закінчиться смертю. Істота, створена з праху земного (івр. אֲדָמָה – adamah – букв. ґрунт, глина), що підкреслює її єдність з матеріальним світом, стає людиною завдяки духу, який Бог вдихнув у творіння, надавши йому при цьому свободу волі. Друга оповідь є антропоцентричною: людина як особистість є центром Божого замислу, співтворцем Бога (Адам дає імена тваринам, що свідчить про його повну владу над ними). Оповідь акцентує на виникненні людини за межами антропології в її біологічному сенсі.

Розділ 3 описує гріхопадіння як початок історії людства: змії спокушує Єву, яка їсть плід з дерева пізнання добра і зла, і спонукає до цього чоловіка. Через порушення табу перші люди позбавляються права жити в Едемському саду з Богом і стають смертними. Змія у ханаанейців була священною твариною, отже в тексті втілювала язичництво: хто повірить змію, а не Богові – загине. Люди позбавляються потенційного безсмертя, а змії проклинається Богом.

Розділ 4 подає історію вбивства Авеля його братом Каїном, і це стає причиною жорстокості нащадків останнього. Землероб Каїн вбиває пастуха Авеля, що відображає вічне суперництво в давньосхідній свідомості скотарів і землеробів. Кров Авеля (івр. דם – dam – кров) кличе до помсти, але Бог забороняє переслідування Каїна, осуджуючи кровну помсту, поширену на Давньому Сході. У фіналі історії подана генеалогія Каїна, головне свідчення якої те, що від нього по землі поширюється зло.

Розділ 5 подає генеалогію благочестивих людей від Адама до Ноя, які покликані врівноважити насильство.

Розділи 6-8: через розбещеність людей Бог влаштовує потоп, у якому виживає лише родина праведного Ноя і усі тварини. Бог не може допустити зла, але рятує праведника, навіть якщо він один.

Розділ 9: Бог укладає завіт з людьми, що вижили, і дає обітницю надалі не знищувати рід людський. Після потопу світобудова відновлюється, і Бог знову благословляє людство і укладає з ним завіт, символом якого є веселка.

Розділ 10: таблиця народів (витоки людства).

Розділ 11: епізод з Вавилонською вежею: оповідь подає версію розмаїття народів і мов, яка трактується як кара від Бога за колективну вину марнославства і гордині, за небезпечне обожнення людини, яке призводить до деспотизму. Вежа асоціюється з вавилонським храмом зиккуратом, оскільки Вавилон у біблійному тексті – осереддя поганства і гріха, імперія насилля. Наводиться генеалогія від Сима (одного з синів Ноя) до Авраама.

### ***Історія патріархів (Бут. 12-50)***

Патріархами (прабатьками) є Авраам, Ісаак і Яків (зазвичай за винятком Йосипа), через яких Бог оголошує про вибрання Ізраїлю і запевняє, що буде вірним їхнім нащадкам. Угода передбачає, що Ізраїль, зі свого боку, буде вірити в Бога і його обітницю. Віра в контексті Книги Буття означає згоду на відносини, а не сукупність переконань. Сама обітниця має три частини: потомство, благословення і земля. Виконання обітниці кожному патріархові передбачає нащадка чоловічої статі, і історія весь час ускладнюється тим, що кожна майбутня мати – Сарра, Ревекка і Рахіль – є безплідною. Однак патріархи зберігають віру в Бога, який кожного разу дає сина (у випадку Якова 12 синів) – основу вибраного народу. Кожне наступне покоління досягає більш досконалого виконання обітниць Бога, доки через Йосипа не отримує спасіння від голоду, коли народ Ізраїлю приведено до Єгипту, де і розпочнеться Книга Виходу. Традиційне, хоча і гіпотетичне датування життя патріархів – початок II тис. до н.е.

Історію патріархів можна розділити на 3 частини: історія Авраама і його синів (Бут. 11:10 – 25:18), історія Якова (Бут. 25:19 – 36:43), історія Йосипа (Бут. 37:1 – 50:26).

### ***Історія Авраама***

Історією Авраама розпочинаються сімейні хроніки єврейських патріархів. Через покликання Авраама Бог обирає собі народ для об'явлення своєї волі світу. Авраам являє собою символ безмежної віри, яка не вимагає доказів (йде в невідому землю зі своєю безплідною жінкою, тому що Бог покликав його і пообіцяв потомство). Оновлення завіту накладає на людину певні моральні зобов'язання, релігійний зв'язок з Богом і ритуал обрізання. Вперше з'являється сюжет про тринітарну таємницю Бога (старозавітна Трійця). Епізод з містами Содом і Гоморра і історія Лота свідчить про те, що Бог карає грішних і милує праведних.

Історія Ісаака є важливою головно в контексті його жертвоприношення і підтвердження Авраамом вірності Богові. Епізод свідчить також про неприйняття Богом людських жертвоприношень (замінна жертва). Оповідь про первістка Авраама Ізмаїла – родоначальника арабів певною мірою пояснює віковічне протистояння двох семітських народів.

### ***Історія Якова***

Боротьба двох близнюків Ісава і Якова в материнській утробі передвіщає ворожбу двох братських народів: едомлян (нащадків Ісава) і ізраїльтян (нащадків Якова). Здобуття Яковом первородства обманним шляхом використано Богом для здійснення своїх планів спасіння єврейського народу. Обітниця, дана Аврааму, підтверджується у Якові, який отримує ім'я Ізраїль. Яковом завершується період патріархів і розпочинається епоха формування єврейської нації як обраного Богом народу.

### ***Повість про Йосипа***

Історія розгортається без видимого втручання Бога, без нового одкровення, повість цілковито подана як вчення, яскраво виражене фіналом: божественне провидіння перевищує будь-які людські розрахунки і воно єдине може обернути злу волю в добро (злочин братів Йосипа стає інструментом Божого замислу спасіння народу).

### **Авторство**

У Книзі Буття немає вказівок на її автора. Авторство Буття (як і усієї Тори) релігійна традиція приписує Мойсею, хоча, згідно з Виходом, він народився після смерті Йосипа. Ці тексти вважаються в юдаїзмі не просто сакральними чи богонатхненними, а богоданими – Мойсей, за єврейським вченням, отримав всю Тору від Бога на горі Синай. Таким чином, релігійна традиція пов'язує авторство через Мойсея з самим Богом. Є внутрішні свідоцтва авторства Мойсея в інших книгах Тори: Вих. (17:14; 24:4; 34:27), Чис. (33:2), Втор. (31:22), як і в деяких подальших біблійних текстах ТаНаХу. Науковці ж сходяться на думці, що тексти формувалися від першої письмової фіксації у 13ст. і до 7 ст. до н.е., тобто остаточно оформились через сотні років після того, коли вірогідно жив Мойсей (більшість вчених відносить його життя до 13 ст. до н.е.).

Є принаймні чотири текстових свідчення Книги Буття: масоретський текст, самарянське П'ятикнижжя, Септуагінта і найбільш давні фрагменти, знайдені в Кумрані.

Протягом майже усього XX ст. більшість вчених сповідували так зв. документарну теорію (теорію джерел), згідно з якою Тора походить з чотирьох джерел – Ягвіста (J), Елогіста (E), Второзаконницького (D) і Жрецького (P), які подають версії подій, пізніше об'єднані редактором. Редактор Книги Буття об'єднує два перші джерела в єдиний текст JE, додаючи власну інформацію (R). За часів вавилонського полону і після нього додається джерело P. Таким чином, Буття вважається більшістю прибічників теорії джерел контамінацією (або навіть компіляцією) J,E,P з деякими вкрапленнями R. Новітні дослідження подають і більш деталізоване членування, намагаючись виділити й інші джерела, окрім означених. Доказом для виявлення окремих джерел наводять приклади повторення низки історій і наявні розбіжності: у Книзі Буття це дві різні оповіді про створення світу (1:1-2:4a, де ім'я Бога Елогім і 2:4b-3:24, де Бог іменується Яхве Елогім), два різні описи потопу (Бут. 6:19-20 і 7:2-3), дві версії вигнання Авраамом Агари і Ізмаїла в пустелю (Бут. 16:1-16 і 21:9-21), імена дружин Ісава в Бут. 26:34 і 28:9 не відповідають іменам в Бут. 36:2-35 тощо. Текст також має літературні розривання: наприклад, оповідь про продаж Йосипа Потифару переривається в кінці розділу 37 і продовжується в розділі 39; в розділі 49 переривається історія зі смертю Якова тощо. Однак усі намагання визначити більш-менш чіткі критерії розмежування джерел не знайшли беззаперечного підтвердження. По суті, всі означені документи є варіаціями однієї традиції, що дозволяє низці дослідників допускати існування єдиного першоджерела, з якого вони всі походять. З 70-х р. XX ст. в біблеїстиці співіснує ряд конкурентних теорій (у т.ч. теорія фрагментів, теорія доповнень), однак яка б модель не пропонувалась, більшість дослідників сходяться на думці, що Тора як цілісний документ була зведена в єдиний текст в перський період, пов'язаний з епохою Другого Храму. Після завоювання Вавилону імперією Ахеменідів в 539 р. до н.е. (за версією історичної науки), перси надали Єрусалиму значного ступеня автономії, висунувши вимогу для зручностей адміністрування розробити єдиний збір законів для усієї общини. Попри всю відмінність інтерпретацій текстам притаманна безумовна ідейно-художня єдність.

### Джерела

Аналіз тексту Книги Буття у порівнянні з писемними пам'ятками інших народів Давнього Сходу і даними археології свідчить про глибоку давність багатьох передань та їх укорінення в давньосхідну культурну традицію. Доведено зв'язок патріархів з Месопотамією, особливо з Хараном в період до завоювання ізраїльтянами Ханаану. Зовнішня подібність між фабулами оповідей про створення світу, про потоп з фабулами космогонічних міфів інших давньосхідних народів не лишають сумніву відносно матеріалу, який вплинув на біблійні сюжети (перш за все шумерсько-аккадські «Енума еліш...», «Епос про Гільгамеша», «Повість про Атрахасіса»). Очевидним також є вплив єгипетської міфічно-літературної традиції (близнюковий міф). За всіх

подібностей тим різкіше проступає теологічна відмінність біблійної космогонії, у якій вперше в історії людства виражені принципи гуманізму, не властиві іншим цивілізаціям Давнього Сходу і яка повністю вільна від антропоморфізму і зооморфності сусідніх язичницьких міфологій: творіння є абсолютно духовним актом. Концепція Бога, людини і їх відносин є унікальною на тлі сусідніх світоглядних систем. Існує єдиний Бог – поза космосом, світом і природою, які є цілковито результатом його творчої енергії і тому повністю підвладні його волі (див. Монотеїзм). Відсутні теогонія і теомеханіка, космогонічний шлюб, як відсутній і будь-який магічний сенс сюжетів, оскільки магія є несумісною з вірою в Творця. Унікальна також концепція зла, яке з'являється у світі як наслідок порушення божественного порядку.

Дискусійним є питання, у якій мірі були використані монотеїстичні ідеї інших культур (Атон, Мардук).

### **Історичність**

Можна говорити виключно про релігійну історичність, яка є алегоричною і дидактичною і деталі якої не відповідають дійсності, оскільки головна їх функція – утвердження фундаментальних світоглядних ідей відносин єврейського етносу з Богом на тлі міфологій давньосхідних народів. Згідно з єврейською хронологією, Книга Буття охоплює період від створення світу до смерті Йосипа. Біблійні оповіді не є науковими трактатами чи історичними хроніками і не призначені для реставрації науково-історичної картини світу, історія творіння і природознавство та історична наука є принципово неспівставними. Оповіді про створення світу покликані дати теологічні твердження про Бога, людину і світ. Ці оповіді часто наслідують уснопоетичну народну творчість (фольклор), мають етиологічне і дидактичне спрямування і є «історичними» у тому сенсі, що вони подають інтерпретації певних реалій (уявлення про походження і переселення предків Ізраїлю, їх географічні і етнічні зв'язки, їх моральний і релігійний стан). Сучасна історична наука ретельно досліджує дані Біблії для співставлення їх з фактами загальної історії. З певними застереженнями на недостатність біблійних вказівок і невизначеність позабіблійної хронології, історики висувують гіпотезу, наприклад, що Авраам жив бл. 1850 р. до н.е., а діяльність Йосипа в Єгипті проходила приблизно після 1700 р. до н.е. тощо.

### **Ключові теми**

Хоча до сьогодні представники релігійного фундаменталізму захищають ідею креаціонізму, засновану на буквальному прочитанні Буття, науковці і релігійні авторитети переважно кваліфікують текст як міфічно-поетичний і почасти історичний (а подекуди й героїчний) епос з характерною для давньої літературної традиції детальною генеалогією. Толедот (טולדות) – «родовід», «народження», «походження» – поняття, яке 10 разів присутнє у тексті Буття, і беззаперечно воно утверджувало як древність ізраїльського коріння і традицій в очах сусідніх етносів, так і слугувало метою примирити і об'єднати різні угруповання всередині самого Ізраїлю. Це дає підстави багатьом біблеїстам стверджувати, що Книга Буття якраз і презентує собою виключно жанр толедот

(він має чітку повторювану структуру), оскільки є суцільною низкою родоводів героїв книги, у які вкраплені розмаїті історичні події, що відбулися за їхнього життя. І це є толедот персонажів, які втілюють ідею спасіння (скажімо, у Каїна відсутня класична формула родоводу). Більше того, формула застосовується і для ідеї творіння світу:

- Буття 2:4 – толедот неба і землі
- Буття 5:1 – толедот Адама
- Буття 6:9 – толедот Ноя
- Буття 10:1 – толедот синів Ноя
- Буття 11:10 – толедот Сима
- Буття 11:27 – толедот Тераха
- Буття 25:12 – толедот Ізмаїла
- Буття 25:19 – толедот Ісаака
- Буття 36:1 і 36:9 – толедот Ісава
- Буття 37:2 – толедот Якова.

### **ДОДАТКОВО**

Підраховано, що текст Книги Буття складається з 50 розділів, 1533 віршів і 32267 слів. В юдаїзмі також ділиться на 12 тижневих розділів (парашот).

### **ДЖЕРЕЛА**

Біблія. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов / За ред. о. Рафаїла Турконяка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2020. 1172 с.

### **ЛІТЕРАТУРА**

1. Evans C. A., Lohr J. N. The Book of Genesis: Composition, Reception, and Interpretation. Boston : Brill, 2012. 763 p.
2. Bergant D. Genesis: In the Beginning. Liturgical Press, 2013. 242 p.
3. De La Torre M. Genesis. Belief : A Theological Commentary on the Bible. Westminster John Knox Press, 2011. 272 p.
4. Hendel R. The Book of Genesis : A Biography (Lives of Great Religious Books). Princeton University Press, 2012. 304 p.
5. Kugler R., Hartin P. The Old Testament between Theology and History: A Critical Survey. Westminster John Knox Press, 2009. 504 p.
6. Chaliel C. La Nuit, le Jour: au diapason de la création. Le Seuil, 2009. 256 p.
7. Blenkinsopp J. Creation, Un-creation, Re-creation : A Discursive Commentary on Genesis 1–11. Continuum International Publishing Group. 2011. 232 p.
8. Liverani M. La Bible et l'invention de l'histoire : histoire ancienne d'Israël. Montrouge : Bayard, 2008. 616 p.
9. Gertz J. C. Das erste Buch Mose (Genesis). Die Urgeschichte Gen 1–11. Vandenhoeck & Ruprecht : Göttingen, 2018. 348 p.
10. Луцюк М. Книга Буття: витoki згідно з традицією Pristercodex // Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія : Зб. наук. праць. Київ, 2001. С. 74–80.

11. והוצאת תבונות, 2017 ידיעות ספרים, בראשית: סיפורן של התחלות, יונתן גרוסמן.
12. Геллей Г. Біблійний довідник. Торонто : Всесвітня християнська місія, 1985. – 859 с.